

'à la différence du travail analytique à deux - dialogue créateur de réalités nouvelles -, la théorisation psychanalytique sur documents n'est que traduction. Traduction d'un texte établi en un texte inventé (aux deux sens à la fois de mise à jour et de création). Le traducteur ici est doublement traître: il trahit deux à la fois, l'autre et soi-même. Ce qui donnerait un effet nul. Il n'en reste pas moins que son oeuvre se rapporte à un original, fût-il teinté de fiction et qui, asymptotiquement, demeure le lieu de convergence de toutes les traductions et trahisons possibles.

Puissions-nous avoir 'trahi' au plus près de notre texte!

Et puisse le lecteur se doter de patience pour suivre les linéaments de notre chemin afin de partager avec nous nos peines et nos récompenses'

(N. Abraham & M. Torok, *Cryptonymie: le Verbier de l'homme aux loups*. Aubier, Flammarion, 1976, p. 81).

'Ihnen aber wird es hoffentlich bedeutsam scheinen'

(S. Freud, G.W. XVI, p. 106)

INLEIDING

Een symptomatische lezing van symptomatische teksten.

De titel van deze studie verwijst naar een interpretatie, een bepaalde lezing van Freuds Mozeswerk, die echter pas gaandeweg contouren zal krijgen in onze studie (*Der Mann Moses und die monotheistische Religion*, G.W. XVI, p. 103 - 246).

Het oorspronkelijke idee voor de studie ontstond tijdens het lezen van enkele van de werken van G. Rosolato, een Franse analyticus. Naar aanleiding van zijn teksten kwam de veronderstelling op dat er een verband bestaat tussen het afweerproces zoals dat beschreven wordt in *Die Ichspaltung im Abwehrvorgang* en de genese van het Mozeswerk (G.W. XVII, p. 57 - 62. In onze studie verwijzen we naar dit artikel als 'de Ik-splijtings-tekst'). De uitwerking van deze hypothese kwam tot stand via een uitvoerige tekstanalyse van beide teksten.

Hoewel me duidelijk was geworden dat Freud in zijn Ik-splijtingstekst gebruik maakte van overbekend en oud materiaal, was ik niet op de hoogte van literatuur waarin met name de Wolfmancasus kandidaat gesteld werd voor het gebruikte materiaal. Dr H. Stroeken maakte me daarop attent. Een verdere bestudering van de Wolfmancasus bleek - mede door het beschikbaar komen van tot dan toe onbekende of weinig bekende documenten van de casus - een vruchtbare, voor ons zelfs onontbeerlijke omweg om beide reeds genoemde teksten verder uit te diepen.

Het materiaal van de zo tot stand gekomen tekstanalyse heb ik verdeeld over vier delen.

Deel een: 'het Mozeswerk', met een appendix voor Grubrich-Simitis' opvattingen. **Deel twee:** 'tussen de Wolfmancasus en de Ik-splijtingstekst', met een appendix voor de documenten en voor de opvattingen van N. Abraham en M. Torok. **Deel drie:** hierin treft men een analyse van de Ik-splijtingstekst aan. **Deel vier:** over de bijdrage van Freuds Mozeswerk tot het verstaan van religie en geloof.

Het is mogelijk dat de lezer het tweede deel over de Wolfmancasus eerder als een moeizaam intermezzo dan een vruchtbare omweg ervaart en zich er eerder door af- dan door voortgeleid voelt. Niets belet de lezer echter om dit tweede deel voorlopig over te slaan en verder te gaan met het derde en het vierde deel.

In feite zijn de vier delen betrekkelijk zelfstandige wegen die eenzelfde gebied trachten te doorkruisen. De lezer kan de vier delen dan ook in de door hem gekozen volgorde lezen. Het is het gebied en haar onbekendheid dat de vier delen hun samenhang geeft. Een zekere herhaling was daarbij overigens onvermijdelijk om aan te tonen dat bepaalde gegevens een rol spelen in verschillende konteksten.

De selectie van de bovengenoemde teksten die onderwerp zijn van onze studie, vloeide dus voort uit de gang van ons onderzoeksproces. We proberen aan te tonen dat deze selectie vruchtbaar is en niet willekeurig, maar dat wil niet zeggen dat andere tekstkeuzes daarom minder vruchtbaar zouden zijn.

Dat zo'n ogenschijnlijk willekeurige keuze mogelijk is, hangt samen met wat volgens ons een wezenlijk kenmerk is van Freuds teksten. Het lijkt ons duidelijk dat Freuds theoretiseren voor ieder die zich in zijn teksten verdiept niet een 'geheel' vormt: elke poging om zijn opvattingen onder 'een hoofd' te vatten doet het levendige en soms moeizame proces van zijn

denken geweld aan. Steeds weer duiken lijnen op die een tijd gevolgd worden en dan weer verlaten worden voor andere die niet altijd duidelijk met de voorafgaande lijnen verbonden zijn; de eerdere lijnen komen dan toch weer tevoorschijn, soms ook in een andere vorm. Er zijn echter ook breuken in Freuds denkproces die niet zomaar verdwijnen ook al worden ze gelijmd. Wat wij in onze studie doen, is het volgen van een aantal van die lijnen en het nader onderzoeken van enkele breuken.

Een tweede nog belangrijker karakteristiek van Freuds teksten is hun symptomatisch karakter. Dit vraagt enige uitleg omdat deze karakteristiek een stellingname inhoudt die we met onze studie willen illustreren en aantonen, en waarvan we in deze studie zelfs volop 'profiteren'. Wanneer Freud spreekt over zijn Mozeswerk als een 'Beitrag' tot het verstaan van de man Mozes en het monotheïsme, impliceert dit dat andere bijdragen, ook van andere disciplines dan de psychoanalyse, niet alleen mogelijk maar ook nodig zijn. Voor zover sommige van deze bijdragen tevens een reactie zijn op Freuds tekst, zullen ze echter naar onze mening rekening moeten houden met dat wat wij het symptomatisch karakter van Freuds teksten noemen. Dit symptomatisch karakter ontbreekt nooit echt in welke tekst van Freud dan ook. Freuds theoretische en praktische verkenning van het onbewuste is immers niet minder de geschiedenis van de lotgevallen van het 'Unbewußt', het 'Verneint' (het ontkende) en het 'Geleugnet' (het geloochende): dat van zijn patiënten, zeker, maar niet minder dat van hemzelf. In feite is er geen tekst van Freud die niet ook 'symptoom' is van de levensproblemen waar hij op dat moment mee leefde of worstelde, altijd resulterend in een meer of minder gelukkig compromis. Het is niet noodzakelijk een teken van pathologie wanneer iemand problemen heeft waar hij niet (helemaal) uitkomt.

Bovenstaande brengt niet zozeer zijn theoretische en praktische verkenningen in discrediet, maar vestigt de aandacht op het feit dat - in tegenstelling tot wat meestal gedacht wordt - deze verkenningen niet dichtgroeiden maar kiemen bleven bevatten voor ieder die, niet zonder een poging tot analyse of zelfverkenning, hun vruchtbaarheid wil beproeven. Het is juist deze karakteristiek die zich keert tegen wat een wezenlijke bedreiging te noemen is voor de psychoanalyse - zoniet voor iedere poging tot wetenschap. Deze bedreiging wordt gevormd door een diep onbewust ideaal van een 'corpus' van weten, letterlijk een soort 'ideaal en onsterfelijk lichaam' van weten zonder smet of breuk, dat het leven tracht tegen te houden in zijn verval maar daarmee in zijn idealiteit steeds weer steri-

liteit riskeert en geen geboorte of groei.

Het is ook niets anders dan dit symptomatisch karakter van Freuds teksten waardoor (ons) interpreteren mogelijk wordt. Dit symptomatisch karakter is de voorwaarde om te kunnen interpreteren en het is nogmaals dit symptomatisch karakter dat de gevonden interpretaties 'aan banden' legt. Hiermee bedoelen we het volgende.

Mede dank zij Freud kunnen we weten dat iedere lezing of interpretatie iets verhuult maar ook onthult van de interpreterende persoon.

Dit geldt ook voor Freud, bij uitstek voor zijn Mozeswerk waar hij een lezing geeft van de Mozaïsche traditie in het licht van zijn eigen levenswerk, zijn psychoanalyse. Interpreteren kan dus niet anders zijn dan het deelnemen aan het probleem en zijn symptomen als voorwaarde voor interpretatie, waardoor het interpreteren in feite zelf een symptoom wordt, in de hoop hiermee het aanwezige probleem beter 'aan banden' te leggen: beter uit diepen en te verhelderen. Vandaar de titel van deze inleiding: 'Een symptomatische lezing van symptomatische teksten'.

Interpretatie en lezing zijn hier inwisselbaar, maar ons woord lezing wil toch de nadruk leggen op het grote belang van het herhaaldelijk lezen van de feitelijke teksten die we interpreteren. Onze interpretatie gaat uit van teksten en keert er steeds weer naar terug. Voor zover er sprake is van een methode zou men onze interpretatie een lezing volgens de psychoanalytische methode kunnen noemen. Toch kan men niet spreken van een toepassing van de analytische methode. In tegenstelling tot wat men meestal denkt - en dit geldt eigenlijk voor alle methodes en tradities van vooral interpreterende aard - is het nooit zo dat men een interpreterende methode 'toepast'. Dit veronderstelt dat men de weg al kent waarlangs men interpretatie zal vinden. In zekere zin dient een methode altijd weer gevonden te worden terwijl men werkt, waarbij ook het object van onderzoek soms tot onverwachte methodes dwingt. Een methode die alleen maar toegepast wordt, is virtueel dood nog voor ze het doel bereikt.

Men beseft misschien ook te weinig dat, hoewel Freuds interpretatieve methode zeker een breuk betekende met voorafgaande tradities van interpreterende aard, zijn nieuwe methode zich toch ook warmde aan de oude gloed van voorafgaande interpretatieve tradities en er ook nieuwe banden mee trachtte te smeden.

Freud was een bijzonder schrijver maar niet minder een goede lezer. Hij was zich er zeker bewust van dit laatste niet van een vreemde te hebben wanneer hij van de joden, het volk waartoe hij behoorde, schreef:

..., das politische Unglück der Nation lehrte sie, den einzigen Besitz, der ihnen geblieben war, ihr Schrifttum, seinem Werte nach einzuschätzen. Unmittelbar nach der Zerstörung des Tempels in Jerusalem durch Titus erbat sich Rabbi *Jochanan ben Sakkai* die Erlaubnis, die erste Thoraschule in *Jabne* zu eröffnen. Fortan war es die heilige Schrift und die geistige Bemühung um sie, die das versprengte Volk zusammenhielt (Mozeswerk, p. 222/223).

Deze wisselwerking tussen lezen en schrijven, die bovendien bijna iedereen van kindsbeen af aan leert kennen, ieder op zijn eigen wijze en tegelijkertijd als iets gezamenlijks dat mensen verbindt in communicatie, was voor Freud geen specifiek kenmerk voor de analytische methode. Het is eerder een bredere achtergrond waartegen ook de analytische methode zich aftekent.

Onze keuze om de studie voornamelijk te verrichten aan de hand van Freuds teksten zelf, houdt in dat wij de omvangrijke literatuur rond vooral het Mozeswerk en de Wolfmancasus grotendeels achterwege hebben moeten laten, al is een bestudering van deze literatuur in vele gevallen de moeite waard. Daartegenover staat dat ik in de literatuur geen onderzoek ben tegengekomen dat uitdrukkelijk uitgaat van een analyse van de feitelijke tekst (met name wat betreft het Mozeswerk en de Ik-splijtingstekst).

Een algemene situering van de behandelde teksten, ook binnen de literatuur, lijkt echter op zijn plaats. Het Mozeswerk (1939) is het laatste grote werk van Freud en algemeen wordt in de literatuur aangenomen dat het ook een zelfanalytisch karakter heeft waarover dan uiteenlopende meningen bestaan. In sommige literatuur (meestal niet analytisch) wordt dit zelfanalytisch karakter geheel of gedeeltelijk terzijde gelaten en kiest men een andere invalshoek om het Mozeswerk te onderzoeken (zoals het meest recent verschenen boek van R. Paul, antropoloog en analyticus: *Moses and civilization. The meaning behind Freud's myth*, Yale University, New Haven & London, 1996).

Deze zelfanalytische dimensie wordt daarentegen in de mij bekende literatuur niet onderkend wat betreft de posthuum verschenen Ik-splijtingstekst (gepubliceerd 1940, geschreven begin 1938). Het verband van de Ik-splijtingstekst met de Wolfmancasus wordt daarentegen door enkele auteurs wel gelegd. Tot het moment van de publicaties van Grubrich-Simitis (zie deel drie) werd de Ik-splijtingstekst dikwijls gezien als een artikel

over een primitief afweermechanisme (soms Ik-splijting, soms loochening genoemd) dat Freud niet kon afmaken en dat dus onvolledig bleef.

Over de Wolfmancasus tenslotte (*Aus der Geschichte einer infantilen Neurose*, 1914 geschreven, 1918 gepubliceerd. G.W. XII, p. 27 -157) bestaat veel literatuur van analytici. De casus neemt een voorname plaats in tussen de ziektegeschiedenissen vanwege zijn uitvoerigheid maar ook door zijn betekenis in de ontwikkeling van Freuds psychoanalytische theorie. M. Gardiner noemt hem 'Sigmund Freuds berühmtester Fall' (M. Gardiner (hrsg.), *Der Wolfsmann vom Wolfsmann*, Frankfurt am Main, Fischer Verlag, 1989).

Hopelijk brengt deze studie van de genoemde teksten iets over van ons leesproces zoals M. Yourcenar dat beschrijft:

Lire, bien lire, c'est si l'on veut traduire, ou si l'on veut recomposer la pensée de l'auteur qu'on lit, et qui, à travers l'oeil, passe de la page imprimée à la matière grise du cerveau, absorbée, adaptée, devient pour chacun de nous à la fois la même chose et autre chose..[1]

---

[1] Het is bij twee grote romanschrijvers (-ster) dat ik beschrijvingen vond van het lees- (en schrijf)proces, die ik niet kan verbeteren. Het genoemde citaat komt uit een passage van Marguerite Yourcenars commentaar op Borges' verhaal 'Pierre Ménard, auteur de Don Quichotte' en verdient in zijn geheel geciteerd te worden:

« Pierre Ménard » présente méticuleusement la stupéfiante histoire d'un Français contemporain, qui use à peu près toute sa vie à récrire le *Don Quichotte* de Cervantes, avec le sentiment, partagé par nombre de ses admirateurs, d'avoir produit un chef-d'oeuvre inégalable, mais sans changer au texte original un paragraphe, une ligne, un mot, une virgule. Le lecteur suspecte un piège. Il ne retrouve ses coordonnées que lorsque au mot auteur il substitue le mot lecteur, et découvre dans ce récit, grâce à une mutation de termes somme toute plus rationnelle qu'on ne croirait, le processus classique qui ne manque pas de se produire pour tous les grands livres. Lire, bien lire, c'est si l'on veut traduire, ou si l'on veut recomposer la pensée de l'auteur qu'on lit, et qui, à travers l'oeil, passe de la page imprimée à la matière grise du cerveau, absorbée, adaptée, devient pour chacun de nous à la fois la même chose et autre chose...

« Dormir, rêver peut-être », cette succession de deux verbes et un adverbe, il est impossible, au sens le plus fort du terme, que vous la lisiez telle que l'a écrite Shakespeare: vos émotions devant le rêve et à l'idée du sommeil et de la mort, les émotions de milliers de lecteurs et de spectateurs avant vous ont chargé ces trois mots de tous les chocs en retour de la gloire. Les entendre tels qu'ils sortirent pour la première fois des lèvres de l'acteur-auteur-directeur du *Globe*, lisant sa prochaine pièce à un ami, à Londres, vers 1599, serait rebrousser le cours du temps. Chaque lecteur enthousiaste est l'auteur

---

d'un nouvel ouvrage, aussi bon ou aussi nul qu'il l'est lui-même.' (M. Yourcenar, *Essais et Memoires*, 'Borges ou le voyant', Bibliothèque de la Pléiade, Éd. Gallimard, 1991, p. 586 - 587).

En dit is wat Marcel Proust schrijft over het lezen en het schrijven:

L'écrivain ne dit que par une habitude prise dans le langage insincère des préfaces et des dédicaces, mon lecteur. En réalité, chaque lecteur est quand il lit le propre lecteur de soi-même. L'ouvrage de l'écrivain n'est qu'une espèce d'instrument optique qu'il offre au lecteur afin de lui permettre de discerner ce que sans ce livre, il n'eût peut-être pas vu en soi-même. La reconnaissance en soi-même, par le lecteur, de ce que dit le livre, est la preuve de la vérité de celui-ci et *vice versa*, au moins dans une certaine mesure, la différence entre les deux textes pouvant être souvent imputée non à l'auteur mais au lecteur. De plus, le livre peut être trop savant, trop obscur pour le lecteur naïf et ne lui présenter ainsi qu'un verre trouble avec lequel il ne pourra pas lire. Mais d'autres particularités (comme l'inversion) peuvent faire que le lecteur a besoin de lire d'une certaine façon pour bien lire; l'auteur n'a pas à s'en offenser mais au contraire à laisser la plus grande liberté au lecteur en lui disant: 'Regardez vous-même si vous voyez mieux avec ce verre-ci, avec celui-là, avec cet autre (M. Proust, *A la recherche du temps perdu* 'Le temps retrouvé', Éd. Gallimard, Flammarion, 1986, p. 307-308).

DER MANN MOSES UND DIE MONOTHEISTISCHE RELIGION.

<p>3 Die Ichspaltung im Abwehrvorgang jan 1938 / imago 1940</p>	2	I. Moses ein Ägypter.	10 p.	1937 Imago	
		II. Wenn Moses ein Ägypter war	42 p.	1937 Imago	
		III. Moses, sein Volk und die monotheistische Religion	90 p.		
	Erster teil				
	4	Vorbemerkung I, Vor dem März 1938	2 p.	maart 1938	(V1)
	5	Vorbemerkung II, Im Juni 1938	2 p.	juni 1938	(V2)
		A) Die historische Voraussetzung B) Latenzzeit und Tradition C) Die Analogie D) Anwendung E) Schwierigkeiten	49 p.	na juni 1938 Tweede Mozesversie	
	Zweiter teil				
		Zusammenfassung und Wiederholung	2 p.	na juni 1938 Tweede Mozesversie	(V3)
	1	a) Das Volk Israel b) Der große Mann c) Der Fortschritt in der Geistigkeit d) Triebverzicht e) Der Wahrheitsgehalt der Religion f) Die Wiederkehr des Verdrängten g) Die historische Wahrheit	27 p.	1934 Eerste Mozesversie	
		'Was nun folgt, is bis zum Ende eine wenig abgeänderte Wiederholung der Ausführungen im ersten Teil' (p. 239)	8 p.	na juni 1938 Tweede Mozesversie	
		h) Die geschichtliche Entwicklung			